

УДК 342.573+342.4/.5+328.1](477)
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v052.2024.34>

А. Ю. Войчук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1925-1307>

доктор філософії з галузі соціальних та поведінкових наук
зі спеціальності політологія,

асистент кафедри політичних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕФЕРЕНДУМ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ

Постановка проблеми. У політичній і політико-правовій науках система стримувань і противаг розуміється як «інтегрована сукупність повноважень гілок державної влади в системі поділу влади, яка дозволяє їм урівноважувати та обмежувати одна одну» [5, с. 466]. Гілки державної влади в системі стримувань і противаг представляють вищі органи держави – глава держави, який більшістю конституцій ідентифікується з виконавчою владою, парламент, уряд, верховний суд. Елементами системи стримувань і противаг є не будь-які повноваження вищих органів держави, а тільки ті, які є протиположними одних органів щодо інших, стримувальними чинниками щодо їх діяльності. Такими є, наприклад, повноваження глави держави щодо дострокового припинення повноважень (розпуску) парламенту, повноваження парламенту щодо усунення президента з поста в порядку імпічменту, повноваження президента чи парламенту щодо відправлення уряду у відставку, повноваження уряду щодо контрасигнування актів глави держави, без якого акти не набирають чинності, право президента застосувати вето щодо прийнятого парламентом закону (законопроекту) і право парламенту подолати вето президента кваліфікованою більшістю голосів від конституційного складу парламенту, право верхньої палати парламенту відхилити законопроект, прийнятий нижньою палатою парламенту, і право нижньої палати подолати вето верхньої щодо законопроекту звичайною чи кваліфікованою більшістю голосів, право верховного суду як органу судового конституційного контролю визнати той чи інший акт парламенту або президента неконституційним, внаслідок чого акт втрачає юридичну силу тощо.

Система стримувань і противаг є необхідною складовою поділу державної влади. Від збалансованості повноважень вищих органів держави в системі поділу влади, системі стримувань і противаг як її складової, залежать стабільність і демократизм державної влади. У разі незбалансованості таких повноважень виникають суперечності і конфлікти між вищими органами державної влади, політична нестабільність, влада зосереджується в одному її органі або навіть в одних руках, вияв-

ляється тенденція до встановлення в країні авторитарного правління.

Елементи системи стримувань і противаг багатоманітні, охоплюють відносини між главою держави і парламентом, між парламентом і урядом, між урядом і главою держави, між ними і верховним чи конституційним судом як органом судового конституційного контролю. У інших публікаціях було розглянуто інститути конституційного суду та контрасигнатури як елементи системи стримувань і противаг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед численних досліджень і публікацій, у яких висвітлюється питання референдуму як елементу системи стримувань і противаг, особливої уваги заслуговують праці таких дослідників: О. Валевський, Н. Гайдаєнко, Х. Забавська, В. Ребкало, І. Сало, Л. Силенко, В. Сурнін, П. Шляхтун тощо.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є з'ясування того, за яких умов конституційний інститут референдуму, головне призначення якого полягає у прийнятті народом найважливіших для держави і суспільства рішень, може бути засобом впливу одних вищих органів державної влади на інші, елементом системи стримувань і противаг.

Виклад основного матеріалу. «Референдум (від лат. referendum – те, що має бути повідомлено) – волевиявлення народу шляхом голосування з важливого державного або суспільного питання» [5, с. 433]. Це визначення відрізняється від поширених тим, що охоплює не тільки зобов'язальний референдум як засіб прийняття політичних рішень, а й консультативний референдум, що проводиться з метою з'ясування суспільної думки з того чи того важливого питання. Наприклад, визначення «Референдум... – спосіб прийняття громадянами держави шляхом голосування законів, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення» [2, с. 428] консультативний референдум не охоплює.

Референдуми багатоманітні і класифікуються за різними підставами (ознаками). Так, залежно від предмета (змісту питання, що виноситься на всенародне голосування) розрізняють конституційні і законодавчі референдуми та референдуми з питань поточної політики. Предметом консти-

туційного референдуму можуть бути проект нової конституції або змін чинної конституції держави, предметом законодавчого референдуму – проект закону або чинний закон, предметом референдуму з питань поточної політики – питання щодо вступу держави до тієї чи іншої міжнародної організації, або навпаки – питання про вихід із неї тощо.

Залежно від того, передбачено проведення референдуму з певних питань конституцією або законами держави, чи референдум проводиться з того чи іншого питання з ініціативи суб'єктів права на таку ініціативу, якими можуть бути президент, парламент, певна кількість громадян держави, референдуми поділяють на обов'язкові і факультативні.

Залежно від юридичних наслідків референдуми поділяють на зобов'язальні і консультативні. Рішення, ухвалені за результатами зобов'язальних референдумів, є обов'язковими до виконання всіма суб'єктами права держави. Консультативні референдуми проводяться з метою з'ясування суспільної думки з того чи того важливого для держави чи суспільства питання і юридичних наслідків не мають, тобто юридично результати таких референдумів нікого ні до чого не зобов'язують.

Залежно від масштабів проведення референдуми можуть бути загальнодержавними, що проводяться у межах усієї території держави, і місцевими, що проводяться у межах її окремих територіальних одиниць (суб'єктів федерації, автономних утворень, адміністративно-територіальних одиниць – областей, районів, населених пунктів).

Класифікація референдумів дає змогу виокремити ознаки референдуму як елемента системи стримувань і противаг за республіканської форми державного правління. Референдум є елементом системи стримувань і противаг, якщо: по-перше, є факультативним, тобто проводиться з ініціативи одного з вищих органів держави – парламенту чи президента – з питання, що стосується іншого такого органу, референдум за народною ініціативою охоплює відносини не між вищими органами держави, а між громадянами і державою, тому не є елементом системи стримувань і противаг; по-друге, є зобов'язальним, тобто прийняте за його результатами рішення є обов'язковим до виконання; по-третє, є загальнодержавним, тобто проводиться у межах усієї території держави.

Найбільш складною у теоретичному і практичному відношеннях є проблема предмета референдуму як елемента системи стримувань і противаг. Конституції зазвичай не передбачають можливості дострокового припинення повноважень парламенту чи президента за результатами референдуму. Одним із небагатьох винятків у цьому відношенні є Конституція Ліхтенштейну, згідно з якою «1500 громадян, які користуються пра-

вом голосу, або чотири громади на підставі резолюцій їхніх зборів можуть вимагати референдуму з приводу розпуску Ландтагу» (п. 3 ст. 48) [6]. Проте такий референдум за народною ініціативою не є елементом системи стримувань і противаг, оскільки охоплює відносини не між вищими органами держави, а між громадянами і державою.

Конституції рідко передбачають можливість дострокового припинення повноважень президента за результатами референдуму, ініційованого парламентом, але ще рідше – можливість дострокового припинення повноважень парламенту за результатами референдуму, ініційованого президентом. Така противага парламенту президенту зумовлюється тим, що саме президент, повноваження якого тією чи тією мірою ідентифікуються з виконавчою владою, найчастіше виявляє схильність до авторитарного правління. Тенденція до авторитарного президентського правління найчастіше виявляється у президентських республіках, де президент є главою виконавчої влади (це основна ознака президентської республіки). Досить виразною така тенденція є у президентсько-парламентарних республіках, де президент конституційно може не визначатися главою виконавчої влади, але через наділення його широкими повноваженнями у сфері виконавчої влади, передусім щодо формування уряду та впливу на його діяльність, фактично її очолювати.

Тенденція до авторитарного президентського правління посилюється такими принципами конституційного статусу президента, як незмінюваність, невідповідальність і недоторканність. Принцип незмінюваності означає неможливість усунення президента з поста до закінчення встановленого конституцією строку його повноважень. Принцип невідповідальності президента полягає в тому, що він не несе юридичної відповідальності за свої дії як глава держави. Принцип недоторканності президента означає, що він не може бути притягнений до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований.

Незмінюваність і невідповідальність президента не мають абсолютного характеру. Конституції держав з республіканською формою правління зазвичай передбачають можливість дострокового припинення повноважень президента, тобто усунення його з поста глави держави, парламентом у порядку особливої процедури – імпідменту. Однак підстави для імпідменту конституції визначають по-різному. В одних країнах такою підставою може бути тільки державна зрада або інший тяжкий злочин, в інших країнах – також порушення президентом конституції держави.

Вчинення президентом державної зради або іншого тяжкого злочину є малоймовірним. Найбільш реальним інститут імпідменту президента є тоді, коли передбачає можливість усунення пре-

зидента з поста у разі порушення ним конституції, до чого президент може вдаватися досить часто. Наприклад, не підписуючи прийнятий парламентом закон (законопроект) і не застосовуючи щодо нього право вето у конституційно визначений строк, припиняючи достроково повноваження парламенту, тобто розпускаючи його, без наявності для цього підстав або відправляючи уряд у відставку після затвердження парламентом програми його діяльності.

Але навіть за наявності конституційно визначених підстав випадки усунення президента з поста в порядку імпичменту є рідкісними. У тому числі і через юридичну складність конституційно визначеної процедури імпичменту. До кримінальної відповідальності колишній президент може бути притягнений лише після усунення його з поста в порядку імпичменту – вже як звичайний громадянин.

Незмінюваність, невідповідальність і недоторканність наділеного великою владою президента зумовлюють необхідність інших правових засобів впливу на нього, дострокового припинення його повноважень. Конституції деяких держав, крім імпичменту, передбачають можливість усунення президента з поста за результатами референдуму, ініційованого парламентом. У такому разі також передбачається, що в разі підтримання громадянами президента на референдумі достроково припиняються повноваження парламенту, який ініціював референдум. Саме у такому разі конституційно визначений інститут референдуму є елементом системи стримувань і противаг.

Найбільш характерною у цьому відношенні є Конституція Австрії (Федеральний конституційний закон від 10 листопада 1920 року, з наступними змінами), яка передбачає, що «6. До закінчення строку своїх повноважень Федеральний президент може бути усунений з посади на підставі народного голосування. Народне голосування має бути проведене, якщо цього вимагатимуть Федеральні збори (парламент. – Авт.). Федеральні збори скликаються з цією метою Федеральним канцлером (прем'єр-міністром. – Авт.), якщо Національна рада (нижня палата парламенту. – Авт.) ухвалить таке рішення. Для ухвалення рішення Національною радою необхідна присутність не менше половини членів і більшість у дві третини поданих голосів. Таке рішення Національної ради перешкоджає подальшому здійсненню Федеральним президентом його обов'язків. Відхилення на підставі народного голосування пропозиції про усунення Федерального президента з його посади вважається його новим обранням і тягне за собою розпуск Національної ради...» (п. 6 ст. 60) [8].

Конституція Латвії, навпаки, передбачає можливість ініціювання президентом референдуму щодо дострокового припинення повноважень

парламенту, і в разі підтримання громадянами на референдумі парламенту – дострокове припинення повноважень самого президента: «48. Президент Республіки має право порушити питання про розпуск Сейму. У такому разі має відбутись народне голосування. Якщо більше половини учасників референдуму висловиться за розпуск Сейму, він вважається розпущеним, і призначаються нові вибори, які повинні відбутись не пізніше двох місяців від дня розпуску Сейму» (ст. 48) [9]; «50. Якщо в ході народного голосування більше половини голосів подано проти розпуску Сейму, то Президент Республіки вважається усуненим, і Сейм обирає нового Президента Республіки на залишок строку повноважень усуненого Президента» (ст. 50) [9].

У Туркменістані питання про усунення президента з посади виноситься на всенародний референдум після прийняття парламентом рішення про недовіру йому: «У випадку порушення Президентом Туркменістану Конституції і законів Меджліс Туркменістану може висловити недовіру Президенту Туркменістану. Питання про недовіру Президенту Туркменістану може бути розглянуто на вимогу не менше ніж двох третин від встановленого числа депутатів Меджлісу. Рішення про недовіру Президенту Туркменістану приймається не менше ніж трьома четвертими голосів від встановленого числа депутатів Меджлісу Туркменістану. Питання про усунення Президента Туркменістану з посади виноситься на всенародний референдум» (ч. 2 ст. 75) [7]. У Туркменістані, таким чином, імпичмент президента поєднується з наступним референдумом як остаточним засобом усунення президента з посади. Однак у 2023 році стаття 75 втратила силу.

Конституція Туркменістану також передбачає, що Меджліс може бути достроково розпущений на підставі рішення всенародного референдуму (ст. 79); «Право прийняття рішення про проведення всенародного референдуму належить Меджлісу Туркменістану за пропозицією не менше ніж двох третин від встановленого числа депутатів Меджлісу Туркменістану або за пропозицією не менше ніж двохсот п'ятдесяти тисяч громадян, які володіють виборчим правом» (ст. 125) [7].

В аспекті зазначеного про зарубіжний конституційний досвід дострокового припинення повноважень президента чи парламенту за результатами референдуму доцільно розглянути питання про можливість такого припинення в Україні.

Конституція України 1996 року не передбачає можливості дострокового припинення повноважень Президента України і Верховної Ради України за результатами референдуму. Проте так було не завжди. Закон УРСР «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону)

Української РСР» № 1293-ХІІ, прийнятий Верховною Радою Української РСР ще до набуття Україною незалежності 5 липня 1991 року, передбачив, що «Верховна Рада Української РСР може призначити всеукраїнський референдум з питання про дострокове припинення повноважень Президента за ініціативою громадян Української РСР» (ч. 3 ст. 114-9) [3].

Оскільки такий референдум може бути проведений за народною ініціативою, тобто охоплює відносини між громадянами і державою, а не між вищими органами держави, то в такому значенні він не є засобом впливу одного вищого органу держави на іншого. Елементом системи стримувань і противаг його робить словосполучення «може призначити», яке означає, що Верховна Рада Української РСР на власний розсуд визначає, призначити чи не призначити всеукраїнський референдум за народною ініціативою з питання про дострокове припинення повноважень Президента Української РСР. Тим самим таке дискреційне, тобто здійснюване на власний розсуд, повноваження Верховної Ради Української РСР стає вагомою противагою у її відносинах з Президентом Української РСР.

Конституція України 1996 року не тільки не передбачила можливості дострокового припинення повноважень Президента України за результатами всеукраїнського референдуму, а й значно ускладнила процедуру імпичменту Президента України. Якщо згідно із Законом Української РСР «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» зазначалося: «У разі порушення Президентом Конституції і законів Української РСР Президент може за висновком Конституційного Суду Української РСР бути зміщений з посади Верховною Радою Української РСР. Рішення про зміщення Президента в такому разі приймається більшістю не менш як дві третини від загальної кількості народних депутатів Української РСР» (ч. 2 ст. 114-9) [3], то згідно з Конституцією України 1996 року таке рішення Верховна Рада України може прийняти не менш як трьома четвертими від її конституційного складу (ч. 6 ст. 111) [1].

Якщо згідно із Законом Української РСР «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» Президент Української РСР може бути зміщений з посади Верховною Радою Української РСР «У разі порушення Президентом Конституції і законів Української РСР» [3], то згідно з Конституцією України 1996 року «Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпичменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину» (ч. 1 ст. 111) [1], а порушення

Президентом України Конституції України, виходить, вже не є підставою для його імпичменту.

У відносинах президента з парламентом конституційний інститут референдуму може використовуватись президентом також як противага парламенту у прийнятті ним рішень. Якщо парламент не приймає який-небудь законопроект, запропонований президентом, то за наявності у президента конституційних повноважень щодо призначення загальнодержавного референдуму, він може винести такий законопроект для прийняття шляхом референдуму в обхід парламенту.

Зазначене послаблення повноважень Верховної Ради України як противаг Президенту України з прийняттям нової Конституції України значною мірою було зумовлене використанням Президентом України Леонідом Кучмою інституту референдуму як противаги Верховній Раді України. У зв'язку із затягуванням Верховною Радою України процесу прийняття нової Конституції України Президент України Леонід Кучма видав указ «Про проведення всеукраїнського референдуму з питання прийняття нової Конституції України» від 26 червня 1996 року № 467/96 [4], яким призначив проведення такого референдуму на 25 вересня 1996 року:

«Ураховуючи, що Верховна Рада України під різного роду приводами гальмує конституційний процес в Україні, протягом більш як трьох місяців не спромоглася прийняти жодного з п'ятнадцяти розділів проекту нової Конституції України... керуючись статтею 26 і частиною IV Конституційного Договору, постановляю:

1. Провести 25 вересня 1996 року всеукраїнський референдум з питання прийняття нової Конституції України.

2. Винести для прийняття всеукраїнським референдумом текст проекту Конституції України, схвалений Конституційною комісією 11 березня 1996 року і прийнятий за основу Верховною Радою України 24 квітня 1996 року» [4].

Через добу після видання Президентом України Леонідом Кучмою цього указу, в ніч на 28 червня 1996 року, Верховна Рада України прийняла нову Конституцію України у підтримуваний Леонідом Кучмою редакції.

Висновки та перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Після парламентських і президентських виборів громадяни (виборці) не мають правових засобів впливу на депутатів парламенту і президента. Депутати парламенту, наділені вільним мандатом, не несуть юридичної відповідальності за свої дії ні перед парламентом, ні перед виборцями, не зобов'язані виконувати їхні накази і не можуть бути відкликані ними. Повноваження парламенту можуть бути достроково припинені лише президентом за наявності визначених у конституції підстав. Пре-

зидент, конституційний статус якого ґрунтується на принципах незмінюваності і невідповідальності, також не підлягає будь-якому юридичному впливу з боку громадян. Його повноваження можуть бути припинені достроково лише парламентом у порядку імпичменту, але не через політику, яку він проводить, якими б негативними не були її наслідки для держави і суспільства, а за вчинення ним злочину. За таких умов доцільним є закріплення в конституції інституту загальнодержавного референдуму з питання щодо довіри (дострокового припинення повноважень) парламенту чи президента. Такий референдум може ініціюватися громадянами або одним із цих вищих органів держави – парламентом щодо президента або президентом щодо парламенту і в такому разі бути стримувальним чинником у відносинах між цими органами, елементом системи стримувань і противаг. Проте інститут референдуму з питання щодо довіри парламенту чи президенту не набув поширення в європейському конституціоналізмі – чи то через прагнення уникнути референдуму як можливого чинника політичної нестабільності в державі, чи то через небажання влади, яка приймає конституцію, закладати в неї правові загрози її існуванню.

З прийняттям 1996 року нової Конституції України, яке відбувалося під визначальним впливом Президента України, було значно розширено повноваження Президента України і водночас скасовано інститут його політичної відповідальності (передбачений Законом Української РСР «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 5 липня 1991 року інститут всеукраїнського референдуму з питання про дострокове припинення повноважень Президента України за ініціативою громадян України, призначуваного Верховною Радою України) та значно ускладнено інститут юридичної відповідальності Президента України перед Верховною Радою України (процедура зміщення Президента України з посади Верховною Радою України, імпичменту, порівняно з передбачуваною цим же Законом). Невідповідність між широкими повноваженнями і відповідальністю створювала проблеми у здійсненні всіма президентами України їхніх конституційно визначених функцій і повноважень. З метою усунення дисбалансу між повноваженнями і відповідальністю Президента України доцільним є запровадження в Конституції України інституту політичної відповідальності Президента України як всеукраїнського референдуму за народною ініціативою з питання щодо дострокового припинення повноважень Президента України, призначуваного Верховною Радою України. Інститут такого референдуму водночас міг би бути і стримувальним чинником у відноси-

нах між Верховною Радою України і Президентом України, противагою парламенту президенту.

Література

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання 28 червня 1996 р. URL: wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/uk/ua/ua013uk.pdf
2. Популярна юридична енциклопедія/ Кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В.Головченко, В.С. Ковальський (кер.) та ін. К. : Юрінком Інтер, 2003. 528 с.
3. Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон України від 5 липня 1991 р. № 1293-XII. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1991. № 33. Ст. 445.
4. Про проведення всеукраїнського референдуму з питання прийняття нової Конституції України : Указ Президента України від 26 червня 1996 р. № 467/96. URL: https://ips.ligazakon.net/document/U467_96
5. Шляхтун П. П. Політологічний термінологічний словник. К. : ВПЦ «Київський університет», 2015. 543 с.
6. Constitution of the Principality of Liechtenstein of 5 October 1921. URL: constituteproject.org/constitution/Liechtenstein_2011
7. Constitution of Turkmenistan of 18 May 1992. URL: <https://turkmenistan.gov.tm/tk/habar/69351/turkmenistanyn-konstitusion-kanuny-2>
8. Federal Constitutional Act of Austria of 1920. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/aut117068.pdf>
9. The Constitution of the Republic of Latvia on 18 November 1918. URL: <https://saeima.lv/en/legislative-process/constitution/?phrase=constitution>

Анотація

Войчук А. Ю. Референдум як елемент системи стримувань і противаг. – Стаття.

Референдум розглядається як засіб впливу одних вищих органів державної влади на інші, елемент системи стримувань і противаг. Наводяться визначення референдуму та виокремлюються його різновиди, які можуть бути такими засобами. Залежно від предмета розрізняють конституційні і законодавчі референдуми та референдуми з питань поточної політики. Залежно від юридичних наслідків референдуми поділяють на зобов'язальні і консультативні. Залежно від масштабів проведення референдуми можуть бути загальнодержавними і місцевими. З'ясовуються умови, за яких конституційний інститут референдуму є елементом системи стримувань і противаг, і ситуації в державному правлінні, коли референдум використовується як засіб впливу одних вищих органів державної влади на інші. Референдум є елементом системи стримувань і противаг, якщо: є факультативним, тобто проводиться з ініціативи одного з вищих органів держави – парламенту чи президента – з питання, що стосується іншого такого органу, референдум за народною ініціативою охоплює відносини не між вищими органами держави, а між громадянами і державою, тому не є елементом системи стримувань і противаг; є зобов'язальним, тобто прийняте за його результатами рішення є обов'язко-

вим до виконання; є загальнодержавним, тобто проводиться у межах усієї території держави. На прикладі конституцій зарубіжних держав референдум розглядається як засіб дострокового припинення повноважень президента з ініціативи парламенту і як засіб дострокового припинення повноважень парламенту з ініціативи президента. Звертається увага на можливість використання президентом референдуму як засобу тиску на парламент у прийнятті ним рішень. Зроблено висновок про доцільність запровадження в Україні конституційного інституту референдуму як засобу дострокового припинення повноважень Президента України.

Ключові слова: конституція, система стримувань і противаг, референдум, президент, парламент, повноваження.

Summary

Voichuk A. Yu. Referendum as an element of the system of checks and balances. – Article.

The referendum is considered a means of influence by certain higher state authorities over others and an element of the system of checks and balances. The author defines a referendum and distinguishes its types which can be such means. Depending on the subject matter, the author distinguishes between constitutional and legislative referendums and referendums on current policy issues. Depending on the legal consequences, referendums are divided into binding and consultative. Depending on the scale of their implementation, referendums can be national

or local. The author analyzes the conditions under which the constitutional institution of referendum is an element of the system of checks and balances, and the situation in the state government when a referendum is used as a means of influence of some higher state authorities on others. A referendum is an element of the system of checks and balances if: it is optional, i.e. held on the initiative of one of the supreme bodies of the state – the parliament or the president – on a matter concerning another such body, a referendum on the people's initiative covers relations not between the supreme bodies of the state, but between citizens and the state, therefore it is not an element of the system of checks and balances; it is binding, meaning that the decision resulting from it is mandatory for execution; it is national, meaning it is conducted across the entire territory of the state. Using the example of foreign constitutions, the author examines the referendum as a means of early termination of the president's powers at the initiative of the parliament and as a means of early termination of the parliament's powers at the initiative of the president. Attention is drawn to the possibility of using a referendum by the President as a means of putting pressure on the Parliament in its decision-making. The author concludes that it is expedient to introduce the constitutional institution of referendum in Ukraine as a means of early termination of powers of the President of Ukraine.

Key words: constitution, system of checks and balances, referendum, president, parliament, powers.